Seenaa Dhokataa Lakkoofsa Afurtamaa - Lakkoofsa Soddoma Sadii

Hisqi'eel Lakkoofsa Kudha Afur

Jeff Pippenger
2026-10-27

Macaafa Uumamaa boqonnaawwan afurii fi shanii keessatti, hidda dhalootaa Qaayin hidda dhalootaa Seet wajjin wal bira qabamee garaagarummaan isaanii ibsameera.

Laamek Isa Gaarii fi Laamek Isa Hamaa

Hiddoonni dhalootaa lamaan garaagarummaa warra badanii fi warra fayyanii gidduu jiru bakka bu'u; sanyiiwwan hiddoota dhalootaa lamaan keessaa tokko tokkos hiddoota wal faallessan sanaaf 'mallattoolee sanyii' waltarree ta'an bakka bu'u. Qaayin garee namoota cubbuu isaaniitiif qalbii hin jijjiirrannee fi haala mataa isaaniitiif qofa gaddanii bakka bu'a.

> Innis, "Ati maal goote? Sagaleen dhiiga obboleessa keetii lafa keessaa gara kootti iyyata. Amma immoo ati lafa dhiiga obboleessa keetii harka kee irraa fudhachuuf afaan ishee bante irraa abaaramaa taateetta; yeroo ati lafa qottu, si'achi humna ishee siif hin kennitu; biyya lafaa irratti baqataa fi jooraa taata" jedhe. Qaayinis Waaqayyoon, "Adabni koo kan ani baachuu danda'u caalaa ulfaataa dha. Kunoo, ati har'a fuula lafaa irraa na ariiteetta; fuula kee duraas nan dhokadha; biyya lafaa irrattis baqataa fi jooraa nan ta'a; namni na argatu hundinuus na ajjeesa" jedhe. Waaqayyos, "Kanaaf, namni Qaayinin ajjeesu kam iyyuu haaloon dachaa torba isa irratti baafama" isaan jedhe. Waaqayyos namni isa argatu kam iyyuu akka isa hin ajjeefneef Qaayin irra mallattoo kaa'e. Qaayinis fuula Waaqayyoo duraa ba'ee, Eeden irraa gara ba'a-biiftuutti, biyya Nood keessa jiraate. Uumama 4:10–16.

Qaayin garee warra qalbii hin jijjiirrannee fi haala gaddisiisaa waan gaarii gochuuf carraaquu diduudhaan ofitti fidan irratti qofa xiyyeeffatan bakka bu'a.

> Inni garuu Qaayinii fi aarsaa isaa hin fudhanne. Qaayinis baay'ee aare; fuulli isaas ni guurame. Waaqayyos Qaayiniin akkana jedhe: "Maaliif aarte? Fuulli kees maaliif guurame? Yoo waan gaarii hojjette, fudhatama hin argattuu? Yoo waan gaarii hin hojjenne garuu, cubbuun balbala dura riphee jira. Inni si in hawwa; ati immoo isa irratti in moota." Uumama 4:5–7.

Du'oota Ja'a—Alfaawwan Sadii fi Omeegaawwan Sadii

Barreeffamoota darban keessatti Henookiin akka mallattoo ergamaa isa jalqabaatti, Laamekiin akka mallattoo ergamaa isa lammaffaatti, Maatuuselaa akka iyya halkan walakkaatti, Nohiin immoo akka ergamaa isa sadaffaatti adda baasnee turre. Laamek inni hidda dhalootaa Seet keessaa ta'e, umurii waggaa dhibba torbaa fi torbaatamii torbaatti, lolaa bishaanii isa yeroo Maatuuselaan du'e dhufe sana waggaa shan dura du'e. Du'a Laamek waggaa shan booda duuti Maatuuselaa hordofe; kanaafuu duuti isaanii du'a haadha manaa Hisqi'eel, isa waggaa tokkoo fi walakkaa (1.5)

booda duuti Yerusaalem, haadha manaa Hoolichaa, hordofe sana fakkeenyaan argisiisa.

> Anis Yohannis magaalaa qulqulluu, Yerusaalem haaraa, akka misirroo dhirsa isheetiif faayamteetti qophooftee, samii keessaa Waaqayyo biraa gad bu'aa jirtu nan arge. Mul'ata 21:2.

Du'oonni alfaa haadha manaa Hisqi'eelii fi Laamek, kanneen du'oota omeegaa Yerusaalemii fi Matuuselaa wajjin walitti hidhatan, du'a Yohaannis Paalaayoloogos fakkeenyaan agarsiisan; du'a isaa irraa waggaa shan booda immoo Qosxanxinoos kudha tokkoffaan dallaawwan Qosxanxinoopil irratti du'e. Sarari Laamek waggoota shan adda baasee agarsiisa; dhuma isaattis yeroon godaansa bineensotaa guyyaa torba turu jira. Sarari Roomaa Bahaa waggoota shan, akkasumas waggoota shanan waliigalaa keessatti yeroo waggaa afurii bakka bu'a. Sarari Hisqi'eel waggaa lama, akkasumas waggaa tokko tuqaa shan (1.5) bakka bu'a. Sarari Hisqi'eel kan Baabilon Yerusaalemiin balleessuu agarsiisu, balleeffama Yerusaalem isa lammaffaa kan bara 66 irraa hanga 70tti Roomaadhaan raawwatame wajjin wal-sima. Sarari Roomaa kan balleeffama Yerusaalem agarsiisu yeroo waggaa afuriis, yeroo waggaa sadii fi walakkaas ni argamsiisa. Sararoota fakkeenyummaa qaban arfan sana keessaa tokkoon tokkoon isaanii dhugaa ba'umsa raajii isaanii keessatti yeroo fakkeenyummaa qabu tokko utuu hin ta'in, yeroowwan fakkeenyummaa qaban lama argamsiise.

Laamek, Yohaannis Palaiologos fi haati manaa Hisqi'eel mallattoo karaa alffaa kan yeroo du'a omeegaatiin xumuramu tokkoo bakka bu'u. Sarara sadan keessaa lamaan marfama du'a kanneen tokkoon tokkoon isaaniitiif walsimaniitiin xumuramu bakka bu'u. Inni kaan bineensonni markabicha keessa seenuu isaaniitiin xumurama. Inni omeegaa irratti walsimu bishaan badiisaa Noh diigamuu Yerusaalemii fi diigamuu dallawwan Konistaantinoopil wajjin wal simsiisa. Mallattoowwan omeegaa sadan hundi cufamuu yeroo araaraa isa seera Dilbataa dhiheenyatti dhufu irratti raawwatamu bakka bu'u.

Dhugumatti, ragaa doonii Nohi keessatti marfamni hin turre; garuu gara doonichaa seenuu akka danda'amuuf daandiin ol baasu jiraachuu qaba ture. Daandiin fe'iinsaa ol baasu sun fakkeenya daandii ol baasu kan marfamaa akka ta'etti yoo ilaalame, ragaaleen du'aa sadanuu marfama agarsiisu. Sarara Roomaa isa badiisa Yerusaalem bara 66 irraa hanga 70tti raawwatame ilaalchisu keessatti, bara 66tti marfamni Seestiyusiin, bara 70ttimmoo marfamni lammaffaan Tiitoosiin geggeeffame.

Waggaa Afur

Waggoonni afran marfama Constantinople bara 1453tti raawwatameen xumuraman, raajii Islaamaa "ji'oota shan" isa Mul'ata boqonnaa sagal keessatti argamu keessatti, yeroo waggaa afurii isa lammaffaa bakka bu'u. Raajii "ji'oota shan" keessatti yeroon waggaa afurii inni jalqabaa, marfama Nicomedia keessatti, bara 1333 irraa hanga bara 1337tti ture. Marfamni sun xumura waggoota soddomii saddeet Adoolessa 27, 1299 irraa lakkaa'amaniis bakka bu'e. Badiisni Yerusaalem yeroo lama raawwatame, badiisni Constantinople yeroo tokko raawwatame, bishaan badiisaa fi marfamni Nicomedia, duula Panium kan Dhaloota Kiristoos dura bara 200 irraa hanga bara 198tti tureef dhugaa baatota shanidha; duulli sun immoo dhugaa baatuu ja'affaa ta'a; dhugaa baatonni biroo muraasnis jiru.

Barbadeeffamoonni Yerusaalem lamaan salphaatti, “sarara irratti sarara,” walitti hiriirfamu. Bishaan badiisaa fi sararri Roomaa Bahaa du’awwan alfaa fi omeegaa isaan waliin qabaniin walitti hiriirfamu. Duulli Panium sarara Hisqi’eel isa bara 587 Dh.K.D. wajjin addatti walitti hiriirfama; sababni isaas yeroowwan marfamuu lamaan isaanii waggaa lama lama bakka bu’uu isaaniiti. Panium Daani’el boqonnaa kudha tokko lakkoofsa kudha shan keessatti bakka buufamee jira; lakkoofsi kunis lakkoofsa kudha ja’a isa seera Dilbataa dhiheenyatti dhufu bakka bu’u dura dhufa, akkuma barbadeeffamoonni Yerusaalem bara 586 Dh.K.D. fi 70 Dh.K.B. raawwataman dura dhufanitti. Yeroon waggaa lamaa kan lola Panium fi marfamuu Siidoon sararoota kana keessaa tokkoon tokkoon isaanii seenaa dhokataa Daani’el boqonnaa kudha tokko lakkoofsa afurtamaa keessa galcha.

Mallattoo Tokko

Marfamawwan Yerusaalem yeroo lamaan itti balleeffamte keessatti, mallattoon karaa raajii inni jalqabaa mallattoo tokko bakka bu’a; Cestius bara 66 keessaafi duuti haadha manaa Hisqi’eel lamaanuu mallattoowwan alfaa turan. Laamekis mallattoo karaa isa jalqabaa dha; kanaafuu, dhugaa ba’umsa lamaa irratti hundaa’uun, Laamekis mallattoo dha. Umuriin isaa inni waggaa 777 mallattoo waldaa injifattuu bakka bu’a; waldaan kunis qaamolee sadii irraa ijaaramte: raajii tokko, luba tokkoo fi mootii tokko.

> Kana malees, ani Waaqayyo isa isaan qulqulleessu ta’uu koo akka isaan beekaniif, anaa fi isaan gidduutti mallattoo akka ta’aniif sanbatoota koos isaaniif nan kenne. Hisqi’eel 20:12.

Waggaa 300

Henok, inni hidda dhalootaa Sheet keessatti Addaam irraa isa torbaffaa ture, waggoota 300 Waaqayyoo wajjin deddeebi’ee gara samiitti ol fudhatame. ‘300’ mallattoo chaartiiwwan qajeelchitootaa bara 1843 dhibba sadii, lallabdoota hordoftoota Miiler ta’an dhibba sadii kanneen chaartiiwwan sanaan walsimanii fi akkasumas raayyaa Giidewoon kan loltoota dhibba sadii qabuu ti. Henok, lallabdoonni hordoftoota Miiler ta’anii fi loltoonni Giidewoon dhibbi sadan warra kuma dhibba tokkoo fi afurtamii afur bakka bu’u. Saamsoon waangota 300 fudhatee lama lamaan walitti isaan hidhe; kanaanis 150 fi mallattoo walitti hidhamee walumaa galatti dhibba sadii ta’u adda baase.

> Saamsoonis dhaqee waangota dhibba sadii qabate; gucaawwanis fudhatee, eegee isaanii lama lama walitti garagalchee, eegee lamaan gidduutti guca tokko kaa’e. Gucaawwan sana erga qabsiisee booddee, midhaan Filisxeemotaa isa hin haamamin keessa isaan gad lakkise; tuulaawwan midhaanii fi midhaan hin haamamin, iddoowwan dhaabaa wayinii fi mukkeen ejersaa wajjin gubee balleesse. Abboota Firdii 15:4, 5.

Raajiiwwan waa’ee Islaamaa lamaan kan ji’oota shan-shanii, boqonnaa sagalffaa kitaaba Mul’ataa keessatti argaman, “ibidda” fi “eegeewwan” akka amaloota Islaamaatti adda baasu.

> Mul'ata keessattis fardeenii fi warra isaan irra taa'an akkanatti nan arge: isaan gaachana qomaa ibiddaa, yaakintii fi dinyii qabu turan; mataan fardeenii akka mataa leencotaa ture; afaan isaanii keessaas ibiddi, aarri fi dinyiin ba'an. Wantoota sadan kanaan, jechuunis ibidda, aaraa fi

> dinyii afaan isaanii keessaa ba'aniin, namoota keessaa harka sadii keessaa harki tokko ajjeefame. Sababni isaas humni isaanii afaan isaanii fi eegeewwan isaanii keessa jira; sababni isaas eegeewwan isaanii akka bofotaa turan; mataas qabu turan; isaaniinis miidhaa geessisu. Mul'ata 9:17–19.

Humni Islaamaa afaanota isaanii keessas eegeewwan isaanii keessas jira.

> Isaanis eegee akka eegee torbaan-qabaa qabu turan, eegee isaanii keessas qoree ittiin waraanan qabu turan: ji'a shaniif namoota miidhuufis aangoo qabu turan. Mootii isaan irratti mo'us qabu turan; innis ergamaa boolla isa jala hin qabnee ti; maqaan isaa afaan Ibrootaatiin Abaddon, afaan Giriikiitiin garuu Apollyon jedhama. Mul'ata 9:10, 11.

Humni Islaamummaan ittiin dararuu fi ajjeesu afaanota isaanii fi eegeewwan isaanii lamaan keessa jira; isaanis afaanota isaanii fi eegeewwan isaanii keessaa ba'u.

> Kanaaf Gooftaan guyyaa tokko keessatti Israa'el keessaa mataa fi eegee, damee fi shambaqqoo ni kuta. Maanguddoon kabajamaan mataa dha; raajichi soba barsiisu immoo eegee dha. Sababiin isaas, geggeessitoonni saba kanaa isaan karaa irraa dabarsu; warri isaaniin geggeeffamanis ni balleeffamu. Isaayaas 9:14–16.

Islaamni fi Israa'el, lamaan isaanii iyyuu ijoollee Abrahaam waan ta'aniif, gama raajiitiin walitti hidhata qabu; sarara isaanii tokkoon tokkoon keessattis "mataan" "isa durii fi kabajamaa" dha; "eegeen" immoo "raajii soba barsiisu" dha. Raajiin durii kan soba barsiise Islaamaaf Muhaammad dha. Qur'aanni soboota hawaannisa Islaamaa kakaasan bakka bu'a; inni durii fi kabajamaan immoo hooggansa siyaasaa isaanii ti. Islaamni ogummaa bulchiinsa mootummaa (afaan)tiin geggeeffama; warri isa geggeessanis soboota Qur'aanaa (eegee)tiin kakaafamu. Waangoonni Saamsoon dhibbi sadii gareewwan ji'a shan shanii lama, kanneen ibiddaan, aaraan fi dhagaa boba'uudhaan dararuu fi ajjeesuuf jiranitti qoodaman.

Ibidda, Aaraa fi Dinyii

Ibiddi, aarri fi dinyiin amaloota raajummaa ergamoota sadanii qabu. Inni jalqabaa fi inni dhumaa gosoota ibiddaati. Hundeen jecha "dinyii" balaqqisa waaqayyummaa bakka bu'a. Ibiddi mallattoo ergaati; aarri bu'aa ergaa sanaa yoo ta'u, dinyiin immoo ergaan sun ergaa amantii ta'uu isaa agarsiisa. Sadanuu fakkeeffamoota sobaa ergaa dhugaa ergamoota sadanii Mul'ata kudha afur keessatti ibsameeti. Uffanni qomaa sibiilaa akka ibiddaa, yaakintii fi dinyiitti bakka buufameera. Innis uffata qomaa angafa lubootaa sobaan fakkeessa. Uffanni qomaa angafa lubootaa namoota kuma dhibba tokkoo fi kuma afurtamii afur akka dhagoota gatii jabeeyyii namaa kudha lama kan Waaqayyummaa Uriimii fi Tumiimiin bakka buufame wajjin walitti makamanii jiraniitti bakka bu'a. Yaakintiin bara durii halluu cuquliisa-gurraacha dukkanaa'aa yookaan dhiilgee dimimmisaa qaba ture. Yaakintiin uffata qomaa Islaamaa aara afaanota (mootummaa) fi eegeewwan (waldaa) Islaamaa keessaa ba'u wajjin wal sima.

Henook waggoota 300 Waaqayyoo wajjin erga deddeebi'ee booda gara samiitti ol fudhatamuun isaa lakkoofsa 300 ergaa ergamaa isa tokkoffaa bara 1798 dhufe wajjin walitti hidha. Ergaan ergamaa isa tokkoffaa sun Hagayya 11, bara 1840, raajii ji'oota shanii kan Mul'ata boqonnaa sagal

keessatti argamu raawwatamuudhaan humna argate. Boqonnaa kana keessatti yeroowwan ji'oota shanii lamaan sarara sarara irra kaa'uudhaan walitti hidhamaniiru. Hubannaan ji'oonni shanan lakkoofsa shanii fi lakkoofsa kudhanii keessatti ibsaman yeroowwan adda addaa lama, tokkoon tokkoon isaanii waggoota dhibbaa fi shantama ta'an, akka ta'an jedhu dhiheenyuma kana qofa beekamtii argate. Yeroo dhugaan sun beekamtii argatetti, Saamsoon waangota walitti hidhee cimdii waangotaa dhibbaa fi shantama godhe.

Seenaa raajawaa Saamsoon (hiikni maqaa isaa "aduu" jechuu dha) keessatti, "aarri" yeroo furtuun lola Nanawweetiin fakkeeffametti boolla keessaa ba'e, aduu dukkanaan haguugse. Hordoftoonni Miiler, aduun aara boolla Islaamummaa keessaa ba'een haguugamuun, haguugamuu wangeela Kiristoos isa aduudhaan (Saamsooniin) fakkeeffamu akka ta'e sirriitti hubatan. Dhugaa ba'umsa Saamsoonii fi Islaamummaa Mul'ata boqonnaa sagal hanga kudha tokko keessatti ibsame gidduu walitti dhufeenyoonni biroon hedduun jiru.

Lakkoofsi sadii seenaa Saamsoon keessatti, keessummoonni cidhaa hibboo sana hiikuuf guyyoota sadii qabaachuu isaaniitiin mul'ata. Saamsoon dubartoota sadii wajjin walitti dhufeenya qaba: haadha manaa isaa kan Timnaa, dubartii sagaagaltuu sanaa fi Deliilaa. Hafuurri Gooftaa yeroo sadii Saamsoon irra bu'a: yeroo inni leenca sana qunnametti, Ashqaloon keessatti fi Lehii keessatti. Saamsoon dhugaa isheetti himuun dura deebiiwwan sobaa sadii Deliilaadhaaf kenna. Lakkoofsi sadii Waaqummaa, akkasumas Waaqummaa sobaa jawwee, bineensaa fi raajii sobaa, dabalataanis caaseffama kutaa sadii qabu kan waldaa injifattuu bakka bu'a.

Lakkoofsi soddoma kan lubaati; gara affeerraa cidha Siimsonitti hiriyoonni soddoma fidamanii turan. Sana booddee Siimson, keessummoonni hibboo sana hiikuu yoo danda'an, wayyaa quncee talbaa soddoma fi uffata soddoma kennuuf isaan wajjin wal qabate. Hibboon isaa gantummaadhaan yeroo saaxilametti, Siimson waan ittiin wal qabate sana kaffaluuf namoota Ashqaloon soddoma ajjeese. Lakkoofsi soddoma 300 keessaa kurnoo raajiidha; jeedaloonni dhibba sadii Siimson qabee cimdii dhibba tokkoo fi shantamatti walitti hidhe immoo, Henook waggaa dhibba sadii Waaqayyoo wajjin deddeebi'uu isaa wajjin walsimuudhaan, raajiiwwan ji'a shanii lamaan Mul'ata boqonnaa sagal keessatti argamanii fi mala sarara irratti sarara jedhuun walitti hidhaman wajjin walitti hidhamiinsa qabu. Dhibbi sadii kuma sadii keessaa kurnoo raajiidha; kumni sadii immoo, hafteen sun haftee qajeelotaa kan warra guyyaa Pheenxeqosteetti gara amantiitti deebi'aniin bakka buufamtu taatus yookaan haftee jal'ootaa kan warra fincila jabbii warqee keessatti Lewwootaan ajjeefamaniin bakka buufamtu taatus, haftee tokko bakka bu'a.

Fincilli jabbii warqee wajjin wal qabatu fi warri guyyaa Phenxeqosxeetti gara Waaqayyootti deebi'an, lamaan isaanii iyyuu, seera Dilbataa dhiheenyatti dhufu irratti raajiidhaan wal simatu. Hafteen tokko haftee saba kakuu Waaqayyoo keessaa fi haftee warra mooraa saba kakuu Waaqayyoo keessa hin jirre keessaa bakka buuti. Dhugaa ba'umsa Saamsoon keessatti lakkoofsi kuma sadii yeroo jalqabaatiif caqasame Yihudoota Filisxeemota tasgabbeessuuf Saamsooniin booji'an agarsiisa; inni lammaffaan immoo Filisxeemota agarsiisa. Firdiin mana Waaqayyoo irraa jalqaba; sana booda immoo hojjettoota sa'aatii kudha tokkooffaa warra amma iyyuu Baabilon keessa jiran irratti itti fufa. Dhugaa ba'umsi Saamsoon lakkoofsi kuma sadii mallattoo haftee ta'uu isaa ni mirkaneessa; tartiiba adeemsa firdiis akkasuma ni mirkaneessa. Henook waggaa dhibba

sadiif Waaqayyoo wajjin adeeme; kanaanis haftee saba kakuu Waaqayyoo keessaa kan du’a hin dhandhamne bakka bu’e. Hafteen sun namoota kuma dhibba tokkoo fi kuma afurtamii afur, warra kitaaba Mul’ataa boqonnaa torba keessatti tuuta guddaa wajjin wal bira qabamanii adda baafamanidha.

Kurnoon 300 keessaa 30 dha, kunis mallattoo lubaa ti; dabalataanis, lakkoofsi sadii, kurnoo soddoma keessaa ta’uun, Waaqummaa akkasumas waaqummaa sobaa jawwichaa, bineensichaa fi raajicha sobaa bakka bu’a. Lakkoofsi sadii akkasumas qoodama bakka sadii waldaa injifattuu, ishee Mootii Daawit isa umurii waggaa soddomaatti mootii ta’ee bulchuu jalqabeen, luba Yooseef isa umurii waggaa soddomaatti tajaajiluu jalqabeen, akkasumas raajii fi luba Hisqi’el isa marsaa Iyyoobeeliyuu kudha torbaffaa keessaa waggaa soddomaffaatti tajaajila isaa waggaa digdamii lamaa jalqabeen bakka buufamtu sanaa bakka bu’a. Akka lubaatti, umuriin isaa waggaa soddoma ta’a ture.

Qaamota fakkeenyaa sadan akka raajii, lubaa fi mootiitti dhiyaatan keessaa tokkoon tokkoon isaanii mallattoo karaa isa marfamicha jalqabsiisu irratti chaappaa Waaqayyoo isa Sanbata guyyaa torbaffaa ni fudhata. Dhugaa-baatonni du'aa lamaan, dhugaa-baataa sadarkaa lammaffaa kan barbadaa'uu Yerusaalem bara 66tti raawwatee wajjin, mallattoon karaa marfamichaa ‘mallattoo’ ta'uu isaatiif dhugaa-baatota sadii ni ta'u.

Mallattoo Karaa Ce’umsaa

Yommuu marfamni jalqabu, waldaan Waaqayyoo mo’ataan kan dachaa sadii ta’e, akkuma Laamekiin fakkeeffametti, ni chaappessama. Duuti haadha manaa Hisqi’eel, mallattoo karaa sanuma irratti sabni duraan saba kakuu ture guutummaatti bira akka darbamu agarsiisa. Mallattoon karaa sun ce’umsa Laawodiiqeyaa irraa gara Filaadelfiyaatti taasifamu agarsiisa; ce’umsi kunis waldaan qabsaawaan gara waldaa mo’ataatti ce’ee, kanaanis waldaa saddeettaffaa kan torban keessaa ta’utti jijjiiramuu isaatiin mul’ifama. Seenaa Miileraayitootaa kan ergamaa sadaffaa, kan Onkoloolessa 22, 1844 irraa hanga fincila bara 1863tti diriire keessatti, mallattoon karaa sun yeroo bara 1856, yeroo James fi Ellen White lamaan isaanii sochii sana akka kan Laawodiiqeyaatti adda baasuu jalqaban, bakka bu’a ture. Bara 1856tti sochiin Miileraayitootaa kan Filaadelfiyaa gara sochii Miileraayitootaa kan Laawodiiqeyaatti ce’e. Waggaa torba booda, sochiin sun waldaa Adveentistii Guyyaa Torbaffaa kan Laawodiiqeyaa yommuu ta’u, sochiin Miileraayitootaa kan Laawodiiqeyaa ni xumurame.

Mallattoon karaa sunis bara 313, yeroo waldaan Simiirnaa xumuramtee waldaan Phergaamos jalqabde, fakkeenyaan mul’ifama. Lamaan isaanii wal bira qabamanii yeroo ilaalaman, ce’umsi bara 1856 Filadelfiyaa qajeeltuu irraa gara Laawodiiqeyaa qajeelummaa hin qabneetti ta’e, ce’umsa bara 313 Simiirnaa qajeeltuu irraa gara Phergaamos qajeelummaa hin qabneetti ta’e wajjin wal sima; qabxiin ce’umsichaas mallattoo karaa sana akka mallattootti adda baasa. Ragaa dhugaa-baatota hedduu irratti hundaa’uun, marfamni mallattoo tokkoon jalqaba. Sochiin ergamaa sadaffaa, inni namoota kuma dhibba tokkoo fi kuma afurtamii afuriin ijaarame, yeroo du’a Laamekitti yommuu chaappessamu, isaan chaappessamanii, akka alaabaatti ol yommuu qabaman guutummaatti tokko ta’u; sababiin isaas mallattoon karaa inni jalqabaa caasaa raajii marfamichaa

mallattoo waan ta’eefi.

Duuti Yohaannis Palaiologos mallattoo karaa Islaamaa isa yeroo Roomaan bahaa Islaamaan dirqisiifamtee bitamaatti galfamtu agarsiisu adda baasa. Marfamuu fi barbadaa’uun Yerusaalem Baabilonii fi Roomaa ilaalchisee dhugaa baatota lama ni kennu. Yeroon Hisqi’eel inni waggaa tokkoo fi walakkaa warra Laa’odiiqeyaa ergaa akeekkachiisaa isa mootii kaabaatiin booji’amanii geeffamuu isaanii ilaalchisu arguu fi dhaga’uu didan bakka bu’a. Mallattoon Cestius warra Filadelfiyaa mootii kaabaa jalaa miliqan bakka bu’a. Akkuma 777 Laamek, mallattoowwan lamaan sunis ergaa raajii isa keessaa ilaallatu. Sarara sarara irratti, yeroo marfamaatti gareen tokko booji’amee geeffama; gareen inni kaan immoo harka mootii kaabaa jalaa miliqa.

Duuti John Palaiologos, mallattoo karaa warri Lamechiin bakka buufaman itti chaappeffaman irratti gahee Islaamni qabu adda baasuudhaan, ergaa raajii alaa bakka bu’a. Warri yeroo marfamuu fi balleeffamuu Yerusaalem miliqanii ba’an, akkasumas warri booji’aman, amalli kan mul’atu mallattoo karaa alfaa yeroo raajii marfamichaa irratti ta’uu isaa addeessu. Gareewwan lamaan sun Lamech lamaaniin bakka buufamu. Gareen tokko Nashville’f akeekkachiisa kenna, gareen inni biraan immoo ni dida.

> Waaqayyos, “Kanaaf, namni Qaayin ajjeesu kam iyyuu, haaloon dachaa torbaa isa irraa ni baafama” jedheen. Waaqayyos, namni isa argatu kam iyyuu akka isa hin ajjeesneef, Qaayin irratti mallattoo kaa’e. Uumama 4:15.

Mallattoo Fincilaa

Qaayin mallattoo fincila isaa fudhate. Mallattoon fincila isaa, ilmaan namootaa Qaayin yoo ajjeesan murtiin Waaqayyoo dachaa torbaa akka isaan irra ga’u kan akeekkachiisu ta’ee hubatame. Karaa tokkoon, mallattoon sun Waaqayyo Qaayiniif eegumsa akka kenne kan argisiisutti hubatamuu danda’a; hiika raajiitiin garuu, mallattoo fincilaa isa akeekkachiisa ta’ee kitaaba Macaafa Qulqulluu isa dhumaa keessatti argamu wajjin wal sima. Mallattoon bineensichaa inni kitaaba Mul’ataa isa oomeegaa ta’e keessatti argamu, mallattoo fincila Qaayin isa kitaaba Uumamaa isa alfaa ta’e keessatti argamuun dursee fakkeeffame. Akeekkachiisni mallattoo Qaayin keessaa hubatamu, namoonni amala Qaayin wajjin tokko ta’e argisiisan kamiyyuu isaanis Waaqayyoon akka didamanii fi murtiin akka irratti kennamu kan ibsu dha. Mallattoon Qaayin irra jiru mallattoo bineensichaa wajjin wal sima; akeekkachiisichi immoo ajaja fincila Qaayin isa obboleessa isaa ajjeesuudhaan mul’ate akka hin fakkeessine jedhu cimsa; fincilli kun kitaaba Mul’ataa keessatti fakkii bineensichaatiin bakka buufameera. Gocha Qaayin fakkeessuun fakkii Qaayin uumuu dha. Qaayiniif murtiin raawwachiisaa dachaa torbaa kenname; Qaayin irraa dhaloota ja’affaa keessatti immoo, Laamek cubbuu abbaa isaa irra deebi’ee akka raawwate, murtiin isaa garuu torbaatama dachaa torbaa akka ta’u hubate.

> Laamekis haadhotii manaa isaa Aadaa fi Ziilaadhaan akkana jedhe: “Sagalee koo dhaga’aa; isin haadhotii manaa Laamek, dubbii kootti gurra kennaa; ani nama na madeesse tokko, dargaggeessa na miidhe tokkos ajjeeseeraatii. Qaayiniif haaloon dachaa torbaan yoo baafamu, dhugumaan Laamekiif dachaa torbaatamii torbaan ni baafama.” Uumama 4:23, 24.

Dubbii Waaqayyoo keessatti lakkoofsonni bifa baay'isuutiin kan ibsaman si'a sadii qofa yoo ta'u, caqasni kana dura jiru isa jalqabaati. Inni dhumaa akkuma isa jalqabaati.

> Yommus Phexros gara isaa dhufee, "Yaa Gooftaa, obboleessi koo yommuu na irratti cubbuu hojjetu, ani si'a meeqa isaaf dhiisuu qaba? Hanga si'a torbaatti moo?" jedheen. Yesuus immoo, "Ani hanga si'a torbaatti siin hin jedhu; garuu hanga si'a torbaatama si'a torbaatti siin jedha" jedheen. Maatewos 18:21, 22.

Torbaatamni torbaan baay'ifame dhibba afurii fi sagaltama ta'a; seenaa qulqulluu keessatti yeroowwan waggaa dhibba afurii fi sagaltama of keessaa qaban sadii jiru; tokkoon tokkoon isaaniis yeroo carraa tokko argisiisa. Mana qulqullummaaf, moototaaf, maccaafis waggoonni dhibba afurii fi sagaltamni argisiifamaniiru. Yeroon moototaa Dhaloota Kiristoos dura bara 1097tti dibamuu Saa'oliin jalqabee, hamma marfama jalqabaa Nebukadnezaaritti, yeroo Daani'el Dhaloota Kiristoos dura bara 607tti booji'ametti itti fufe.

Yeroon carraa waggoota dhibba afurii fi sagaltamaa iddoo qulqulluudhaaf ramadame, bara 1006 Dh.K.D. eebba mana qulqullummaa Solomooniin jalqabee, hanga bara 516 Dh.K.D. eebba mana qulqullummaa boojuu booda ijaarameetti itti fufe. Maccichaaf immoo, waggoonni dhibba afurii fi sagaltamni kun bara 457 Dh.K.D. irraa hanga bara 34 Dh.K.B. turan.

Ergaa akeekkachiisaa murtii dachaa torbaa Qaayinii fi mallattoo isaa irraa jalqabee hanga dachaa torba yeroo torbaatamaa Laamekitti kan jiru, yeroo carraa waggaa dhibba afurii fi sagaltamaa kan fakkeenyaa argisiisa. Fincilli mallattoo Qaayiniin argisiifamu, sababa Waaqayyoon bishaan badiisaa erguuf kakaase wajjin haala wal simuun, sadarkaa sadarkaadhaan hammaachaa akka deemu argisiifama.

> Waaqayyos hamminni namaa lafa irratti guddaa ta'uu isaa, yaadni garaa isaa keessatti uumamu hundinuus yeroo hundumaa hamaa duwwaa ta'uu isaa arge. Gooftaanis nama lafa irratti uumuu isaatti gaabbe; garaa isaattis gadde. Gooftaanis, "Nama ani uume fuula lafaa irraa nan balleessa; nama, bineensa, uumamawwan lafa irra munyuuqan, simbirroota samii illees nan balleessa; isaan uumuu kootti gaabbeeraatii" jedhe. Uumama 6:5–7.

Laamek inni dhaloota ja'affaa Qaayin keessatti argamu, Laamek isa hidda dhalootaa Seet keessaa ta'e wajjin wal faallaa ta'ee, akka garee finciltootaa mallatteeffamaniitti dhihaata. Dhugaa ba'umsi Laamek lamaanii iyyuu xumura yeroo araaraa ni agarsiisa: inni tokko ibsa lakkoofsa 490tiin, inni kaan immoo du'a isaatiin. Lamaan isaanii iyyuu lakkoofsota hiika fakkeenyaa qaban, kan caasaa waldaa mo'ataa isa kutaa sadii qabu wajjin kallattiidhaan wal qabatan of keessaa qabu. Laamek inni kan Qaayin ta'e yeroowwan waggaa 490 sadan kan moototaaf, iddoo qulqulluudhaaf fi raayyaadhaaf ta'an wajjin wal sima, Laamek inni kan Seet ta'e immoo chaappaa lakkoofsa torbaa kan raajichaaf, lubichaaf fi mootichaaf ta'u of keessaa qaba. Laamek inni kan Seet ta'e ergamoota sadan Mul'ata boqonnaa kudha afurii keessaa isa lammaffaa dha, Laamek inni kan Qaayin ta'e immoo ergamaa sadaffaa isa akeekkachiisa waa'ee bineensichaa, fakkii isaa, mallattichaa fi lakkoofsa maqaa isaa dhiheessu dha. Mul'ata boqonnaa kudha afur keessatti, lakkoofsonni 9/11 warra abaarsa Qaayin fudhatan adda baasu.

> Ergamaan inni sadaffaanis isaan duukaa bu’ee, sagalee guddaadhaan akkana jedhe: “Namni tokko bineensichaa fi fakkii isaatiif yoo sagade, mallattoo isaas adda isaa irratti yookaan harka isaa irratti yoo fudhate, inni sun daadhii wayinii dheekkamsa Waaqayyoo, isa homaa utuu itti hin makamin xoofoo aarii isaa keessatti dhangalaafame ni dhuga; ergamoota qulqullootaa durattis, Hoolichaa durattis ibiddaa fi dinidhaan ni dhiphifama. Aarri dhiphina isaaniis bara baraan ol ni ba’a; warri bineensichaa fi fakkii isaatiif sagadan, namni mallattoo maqaa isaa fudhatu hundinuus, guyyaas ta’e halkan boqonnaa hin qaban.” Mul’ata 14:9–11.

Mul’anni 15:2 warri Laamek isa sanyii Seet ta’een bakka buufaman eenyu akka ta’an ibsa:

> Anis waan galaana daawwitii ibiddaan makame fakkaatu nan arge; warra bineensicha irratti, fakkii isaa irratti, mallattoo isaa irratti, lakkoofsa maqaa isaa irrattis mo’icha argatan, baganaawwan Waaqayyoo qabatanii galaana daawwitii sana irra dhaabatanii jiran nan arge. Mul’ata 15:2.

Laamek inni sanyii Seet keessaa ta’e du’a isaatiin balbala cufame mallatteessa. Laamek inni sanyii Qaayin keessaa ta’e yeroo carraa waggaa dhibba afurii fi sagaltama ta’een balbala cufame mallatteessa. Mallattoon Qaayin amala amaloota raajii bu’uuraa sadii mul’ise tokko irraa of eeggachuuf akka akeekkachiisaatti ilaalamuu qaba ture. Inni akka qajeelfama Waaqayyootti waaqeffannaa Waaqayyoo keessatti hirmaachuu dide; dheekkamsa hinaaffaa mul’isee obboleessa isaa isa quxisuu ajjeese; sadaffaa immoo, qalbii jijjiirrachuu dide.

Qaayin gabatee tokkoffaa Abboommii Kurnanii, kan walitti dhufeenya ilmaan namootaa Waaqayyo wajjin qaban ibsu, cabsee ture; gabateen lammaffaan immoo walitti dhufeenya ilmaan namootaa walii isaanii wajjin qaban ibsa. Mallattoon fincila isaa nama seeraan hin bullee fi qalbii hin jijjiirranne ta’uu isaa mul’ise. Qaayinii fi Laamek yeroo seera Dilbataa dhiheenyatti dhufuutti balbala cufame kan ergamaa sadaffaa agarsiisu. Henok, Maatuuselaa, Laamekii fi Nohi seenaa dhufaatii ergamaa tokkoffaa, kan Henokiin bakka buufame, irraa jalqabu bakka bu’u; itti aansuun Laamek akka ergamaa lammaffaatti dhufa, Maatuuselaan immoo akka iyya halkan walakkaa ergaa ergamaa lammaffaa kan Laamek humneessuutti dhufa; sana booda Nohi akka ergamaa sadaffaatti balbala yeroo bishaan badiisaatti cufame agarsiisa.

Laamek badiisa bishaanii waggaa shan dura du’e; kunis, yeroo seerri Dilbataa dhiheenyatti dhufu labsamutti balballi cufamuu isaa dura waggoota fakkeenyaa shan jiran agarsiisa. Chaappeffamuun waldaa injifattuu yeroo Laamek umrii waggaa 777tti du’e sanatti xumurama. Sana booda, balballi doonichaa humna uumamaa ol ta’een cufamuu isaa guyyaa torba dura, bineensonni gara doonichaa galuu jalqaban.

Guyyaan Matuusaalaan itti du’e guyyoota torba sana keessaa isa jalqabaa ture. Akeekkachiisni dhumaa balballi cufamuu isaa dura kenname ergaa dachaa agarsiisa bineensotaa ijaan mul’atuu fi raajiin seenaa jireenya nama namoota du’an hundumaa caalaa umurii dheeraa jiraatee sanaa guutuu keessatti labsamaa ture raawwatamuu isaa of keessaa qabu ture. Raajiin sun maqaa Matuusaalaa isa hiikni isaa ‘yommuu inni du’u, ni dhufa’ jedhu keessatti qabamee ture.

Ergaan akeekkachiisaa dhumaa ilmaan namootaatiif kennamu dirqama raajii irraa kan ka'e ergaa kutaa lama qabu ta'uu qaba; kunis guyyoota torba godaansa bineensotaa kanneen du'a

Matuusaalaatiin jalqabaniin bakka buufama, duuti kunis raajii Henook kan maqaa ilma isaatiin labsame raawwate. Guyyoonni torban godaansa bineensotaa ergaan kutaa lama qabu kan du'a Matuusaalaa fi bineensota godaananii ergaa chaappeessuu ergamaa sadaffaa ta'uu isaa adda baasu. Yesuus yeroo hundumaa dhuma jalqabaan ibsa; kitaaba Mul'ataa keessattis sagaleen lammaffaan lakkoofsa afurii ergamaa sadaffaa Mul'ata kudha saddeet keessatti ibsametti ni dabalama, akkuma iyyichi halkan walakkaa ergaa ergamaa lammaffaatti dabalame. Ergaan akeekkachiisaa dhumaa yeroo hundumaa, akkuma walitti dhufeenyi raajii waldootaa fi chaappaawwan kitaaba Mul'ataa keessatti argaman gidduu jiru argisiisutti, ergaa keessaa fi alaa ta'ee dhihaata. Ergaan akeekkachiisaa dhumaa Daani'el kudha tokko keessatti argamu ergaa kaabaa fi bahaati. Matuusaalaan fi bineensonni godaanan bara Nohi keessa ergaa akeekkachiisaa dhumaa kutaa lama qabu turan.

Duuti Laamek, kan mallattoo 777 qabu, jalqaba marfamichaa isa haati manaa Hisqi’eel itti duute wajjin wal-sima. Warri amanamoo ta’an, warri sanyii Seetiin bakka buufaman, achumatti chaappeffamu; warri sanyii Qaayiniin bakka buufamanis achumatti mallattoo fudhatu. Henok Adaam irraa isa torbaffaa ture; innis yeroo dhaloonni inni dhumaa fi inni jalqabaa lamaan isaanii lakkoofsa saddeetiin bakka buufamuudhaan xumuramu keessatti mallattoo karaa alfaa bakka bu’a. Laamek lamaan isaanii cufamuu yeroo araaraa agarsiisu; duuti Laamekis jalqaba marfamichaatti balbala yeroo araaraa isa cufame bakka bu’a.

Henok alfaa seenaa raajii ture; innis dirqama raajii irraa kan ka’e omeegaa seenaa raajii adda baasuu qaba. Omeegaa sana kan bakka bu’an lubbuuwwan saddeettan utuu du’a hin dhandhamin biyya lafaa durii irraa gara biyya lafaa haaraatti ce’anidha. Henokii fi lubbuuwwan saddeettan lafa haaraa irra ga’uu isaanii dura du’a hin argine. Biyyi lafaa durii guyyoota torba godaansa bineensotaa keessatti xumurame; biyyi lafaa haaraan immoo guyyoota torba roobni itti hin roobneen jalqabe. Sana booda, guyyaa 17ffaa irraa jalqabee ji’oota shaniif, hanga Waaqayyo dhuma ji’oota shananii guyyaa kudha torbaffaatti rooba ittisetti, rooba malee wanti biraa hin turre.

Ji’a Shan

Mul’ata boqonnaa sagal keessatti ji’oota shaniif ragoonni lama jiru; boqonnicha keessattis raajiiwwan yeroo adda ta’an sadii jiru. Yeroon ji’oota shan inni jalqabaa lakkoofsa shan keessatti ibsameera; yeroon ji’oota shan inni lammaffaan lakkoofsa kudhan keessa jira; yeroon waggaa dhibba sadii fi sagaltamii tokkoo fi guyyaa kudha shanii immoo lakkoofsa kudha shan keessatti argama. Lakkoofsonni 5, 10 fi 15, jalqaba yeroo raajichaa irratti ragoota ji’oota shanii lamaatiin raajii yeroo Islaamaa adda baasu. Lakkoofsi 5 fi lakkoofsi 10 lamaan isaanii iyyuu yeroo ji’oota shanii adda baasu; kanaaf, sarara sarara irra kaa’uudhaan, lakkoofsi shanii fi lakkoofsi kudhanii walitti ida’amanii kudha shan ta’u. Kanaaf, yeroon ji’oota shan inni jalqabaa 15 dha; yeroon waggaa dhibba sadii fi sagaltamii tokkoo fi guyyaa kudha shanii immoo lakkoofsa 15 keessatti ibsameera. Tartiibni fi caasaan lakkoofsota 5, 10 fi 15 lakkoofsota kudha shan lama adda baasu; lakkoofsota jalqabaa lamaan walitti ida’amanii kudha shan ta’an keessattis raajiiwwan yeroo waggaa dhibba tokkoo fi shantamaa lama jiru.

Caqasni kudha shanaffaan raajii yeroo waggoota dhibba sadii fi sagaltamii tokkoo fi guyyoota kudha shanii kenna. Kiristoos lakkoofsa kudha shan caqasoota sadii keessatti walitti fo'eera; yeroo raajii caqasoota sanuma keessatti ibsame fayyadamuudhaanis, Inni lakkoofsa 15 caqasoota shanaffaa fi kurnaffaa walitti ida'uudhaan agarsiifame adda baase; kunis yeroo caqasa kudha shanaffaa wajjin wal bira kaa'amu, lakkoofsi kudha shan dachaa lama akka mul'atu gochuufi. Sana booda Kiristoos raajiiwwan sadan walitti hidhatan hunda guyyoota kudha shaniin xumure.

Furtuun boqonnichaa lola Nanawwee bara 627tti ta'e yoo ta'u, waggaa shan booda, bara 632tti, duuti Muhaammad raajii ji'a shanii isa jalqabaa jalqabsiisu itti aana. Muhaammad erga du'ee waggaa kudhan booda, akkuma inni humnoonni Faarsii fi Roomaa lamaanuu akka mo'aman dursee dubbate, raayyonni waraanaa Faarsii barbadeeffaman. Kanaafuu, Mul'ata boqonnaa sagal keessatti sararri seenaa lola Nanawwee Faarsii fi Roomaa gidduutti ta'e irraa jalqaba. Ergasii waggaa shan booda Muhaammad ni du'a; kunis waggoota dhibba tokkoo fi shantama lakkoofsa shan keessatti ibsaman jalqabsiisa. Waggaa kudhan booda, bara 642tti, Faarsi lola Nahavanditti ni mo'ama. Islaamni lola Nahavand, "injifannoo injifannoowwanii" jedhee waame. Waggoonni kudha shanan jalqabaa Mul'ata boqonnaa sagalii yeroo waggaa shanii kan waggoonni kudhan itti aanan bakka bu'u. Raajiin yeroo inni dhumaa Hagayya 11, 1840tti xumurame. Taaticha guyyaa kudhan dura, Josiah Litch raajii isaa waa'ee xumuramuu olaantummaa Usmaaniyaa isa haaromse maxxanse. Guyyoonni kudha shanan dhumaa Islaamaa kan Mul'ata boqonnaa sagalii hojii Josiah Litchiin guyyoota shanii fi guyyoota kudhan isaan itti aananitti qoodamu; sababiin isaas Yesuus yeroo hundumaa dhuma jalqabaan ibsa.

Dhimmoota kana barruu itti aanu keessatti itti fufna.